
Eva ČAVČIĆ

IZBEZUMLJENI OD GLADI

Rođena je 23. juna 1923. godine u Bačkoj Topoli, od oca Franje i majke Jelenne, rođene Herman. Maturirala je u somborskoj gimnaziji 1941. godine. U holokaustu su joj stradali roditelji i bliža rodbina.

Od novembra 1942. do kraja Drugog svetskog rata boravila je u zatvorima u Vojvodini i logorima u Mađarskoj i zloglasnom logoru Bergen-Belzenu. Po povratku iz logora, u Beogradu je 1951. završila Tehnološki fakultet, na kojem je 1965. doktorirala. Najveći deo radnog veka provela

je u Institutu za nuklearne nauke Vinča i u Hemijskoj industriji Pančevo. Udala se 1959. godine za Milana Čavčića. Suprug joj je umro 1994. godine.

Aktivan je član jevrejske zajednice. Živi u Beogradu kao pensioner.

Bila sam jedino dete svojih roditelja. Do pete godine živela sam u Bačkoj Topoli, gde je moj otac bio žitarski trgovac. Pošto je te godine bankrotirao, odselili smo se kod bake i dede u Sombor, gde je moj deda imao kolonijalnu radnju, koju je posle dedine smrti preuzeo moj otac, ali i taj posao napušta 1937. godine, zbog Parkinsonove bolesti. Bila sam voljeno dete, koje su svi u porodici mazili, poslušna i uvek odlična učenica. Maturirala sam u somborskoj gimnaziji 1941. godine.

Za progon Jevreja u nacionalsocijalističkoj Nemačkoj saznala sam već sa deset godina, kada su počele da dolaze prve izbeglice iz

Nemačke. Za njih je bilo organizovano prihvatilište u Jevrejskoj opštini u Somboru. U Berlinu je živela očeva tetka, koju smo pomagali tako što smo joj slali pakete.

U to vreme smo živeli normalno, praveći planove za budućnost: ja najviše o tome šta ću da studiram, učila sam jezike i maštala o životu preda mnom. U petom razredu gimnazije, da bih ostvarila neke svoje želje koje moji roditelji nisu mogli da mi ispune, počela sam da zarađujem dajući časove matematike.

Mađarske trupe ulaze u Sombor 12. aprila 1941. godine. Raspada se Jugoslavija i počinje okupacija Bačke. Ulaskom mađarskih trupa iz osnova se menja položaj i status Jevreja. Odmah počinju streljanja Jevreja i Srba, jevrejske muškarce odvođe na prisilni rad. Moj otac je zbog bolesti tada bio pošteđen.

Maturu sam položila 23. juna 1941, dan posle napada sila osovine na Sovjetski Savez.

Po okupaciji Bačke počeli su da važe mađarski zakoni, pa i zakoni protiv Jevreja. Dolazi do raznih restrikcija, ali smo još uvek živeli relativno normalno u svojim domovima. Deca su išla u školu, nismo bili vidljivo obeleženi, još uvek se moglo, doduše uz ograničenja, baviti nekim privrednim delatnostima. Naravno, na fakultet nisam mogla da se upišem, tako da sam se 1941. do hapšenja novembra 1942, izdržavala podučavajući decu, a sama sam učila engleski, nemački i, krišom, ruski. Moje dve starije sestre od tetke, sa kojima sam zajedno odrasla i koje su mi bile veoma bliske, bile su već uključene i sarađivale u komunističkom pokretu, tako da sam i ja 1942. krenula njihovim stopama. Još ranije, kada sam imala 15 ili 16 godina, pripadala sam naprednoj cionističkoj omladini u organizaciji Tehelet Lavan. Želela sam da se na neki način uključim u antifašističku borbu.

Tako sam se priključila radu u komunističkoj omladini Jugoslavije i primljena u njeno članstvo, avgusta 1942. godine. Rad se sastojao u tome da skupljam priloge za „Crvenu pomoć“, prevodim neke letke sa nemačkog na srpski, čitam naprednu literaturu. Glavno zaduženje mi je bilo to što sam bila kurir između sekretara okružnog komiteta za severnu Bačku i sekretara sreskog komiteta. Obojica su devalovali u ilegalnosti.

U MAĐARSKIM ZATVORIMA I LOGORIMA

Mađarska policija je već više od godinu dana tragala za dvojicom sekretara, tako da je svaki susret sa njima bio vezan uz najveći rizik i

oprez. PolICIJA i kontraobaveštajna služba, kao što je poznato, posle slamanja Revolucije 1919, imale su dugu tradiciju i dobro razrađenu tehniku borbe protiv komunizma.

*Eva Čavčić, rođena Cuker, avgusta
1941, u Somboru*

Novembra 1942. godine počela su nova hapšenja komunista i njihovih simpatizera u Novom Sadu. Po obavljenom poslu, „leteća ekipa“ mađarske kontraobaveštajne službe nastavlja istragu u Somboru, gde započinju hapšenja. Tako sam i ja uhapšena 24. novembra 1942. pod optužbom da sam bila kurir. Pošto se sekretar okružnog komiteta pri hapšenju ubio, a za sekretarom sreskog komiteta tragali su više od godinu dana, od mene su hteli da dobiju priznanje, ne bi li ga odmah uhvatili. Odmah po hapšenju počelo je žestoko batinanje, prema već uhodanom redosledu i tehnici. Ne ulazeći ovde u detalje mučenja že-

lim samo da napomenem da 24 sata nakon hapšenja više nisam mogla da stanem na noge, niti da pomičem prste na rukama. O tome kako sam izgledala neka posluži podatak da sam tetanus injeckciju primila u grudima, pošto drugde na telu nije bilo belog mesta. Posle dva dana poštede, i pošto sam bila u gnojnim ranama, istragu su nastavili novim metodama. Danas sam ratni vojni invalid sa invaliditetom od 40 odsto, a ožiljci na tabanima i još uvek su vidljivi. Naravno, u istragu su batinaši uneli i malo više strasti zato što sam bila Jevrejka.

Uhapšeno nas je oko dvadesetak. Svi smo bili u jednoj prostoriji, okrenuti zidu, naizmenično smo na sat stajali i sedeli, uz neprekidno prisustvo žandara. Svaki razgovor među nama uhapšenima bio je zabranjen, a agenti su silazili u prostoriju i jednog po jednog odvodili na saslušanje. U decembru cela grupa je prebačena u Novi Sad, u „Armiju“, gde je završena istraga i sačinjeni su zapisnici.

Ubrzo potom, 18. januara 1943, Viši vojni sud osudio me je na šest godina robije. Vreme, dok presuda nije postala pravosnažna, provela sam sa svima koji su u toku procesa osuđeni, u sudskom zatvoru u Novom Sadu.

Nas žene iz novosadskog zatvora 30. aprila 1943. prebacuju u ženski zatvor Marija Nostra, na severozapadu Mađarske, a muškarce u zatvor Čilag, u Segedinu.

Ženski zatvor u Marija Nostri vodile su katoličke kaluđerice, a samo su stražari bili muškarci. Zatvor je bio prvenstveno namenjen kriminalkama. Kada sam stigla u Marija Nostru, tamo je već bila veća grupa političkih vojnih osuđenica, iz Budimpešte. Zatočenice su nas odmah prihvatile pa smo se i mi novodošle uklopile u organizovan život kolektiva. Zatvorski režim je bio strog: po tri smo bile smeštene u ćelijama veličine 4x2 metra, spavale smo na slamaricama postavljenim na pod, nosile smo zatvorske uniforme. Naravno, Jevrejke su bile sa Jevrejka u ćeliji. Za Jevrejke je važio poseban režim: godišnje su mogle da prime tri paketa po šest kilograma, tri posete, a pisanje pisma bilo nam je dozvoljeno na svaka tri meseca, dok su ostale zatvorenice u istom periodu primale šest paketa i mogle da imaju šest poseta. Morale smo da idemo u crkvu – Jevrejke u reformatorsku, gde smo imale i časove veronauke.

POSLEDNJI SUSRET SA RODITELJIMA

Posle kapitulacije Italije, u septembru 1943, zatvorski režim je postao liberalniji – dozvoljavali su prijem većih paketa, a nedeljom popodne zamenica upravnice, koja je bila zadužena za nas, okupljala nas je u dvorištu ili u nekoj sali, gde smo pod njenim nadzorom mogle da se družimo, eventualno i da pripremimo neki kraći program. Leti se išlo na rad u polje, a zimi smo u velikoj sali radile ručne radove i štrikale za prodaju. Početkom 1944. godine zatvorski režim je naročito popustio. Drugog marta 1944. dolaze mi u posetu otac, mati i tetka Paula, očeva sestra. Za posete je bila predviđena jedna prostorija, na pola pregrađena zidom, iznad kojeg je bila gusta metalna mreža, kroz koju se mogao proturiti samo vrh prsta. Sa unutrašnje strane tog zida stajala sam ja, a do mene je sedela kaluđerica. Sa druge strane su bili moji roditelji sa stražarom. Tom prilikom, izuzetno, dozvolili su mi da izađem u predvorje, da uzmem pakete i tada sam mogla na brzinu da ih poljubim. Ovo je bio moj poslednji susret sa roditeljima, dok sam tetku još jednom srela u Bergen-Belzenu.

Kao što je poznato 19. marta 1944. Nemci okupiraju Mađarsku i tada počinje „krajnje rešavanje“ jevrejskog pitanja u Mađarskoj. Posle mesec dana i mi u zatvoru moramo da nosimo žutu zvezdu i nastaje potpuna izolacija od ostalih zatvorenica. Krajem juna u budimpeštanskom predgrađu Kebanja (Köba'nya), u jednom krilu sabirnog zatvora Đijtefoghaz (Gyüjtöfogház), formiran je geto-zatvor. u koji su dovedeni jevrejski zatvorenici, bez obzira na vrstu krivice, iz svih mađarskih zatvora. Tada i nas prebacuju iz Marija Nostre u budimpeštanski zatvor. Režim u zatvoru bio je prilagođen datoj situaciji. Od naših stvari, sem veša i sredstava za higijenu, ništa drugo nismo smele zadržati. Nosile smo usred leta uniformu, suknju i jaknu od debele čoje i košulju od kudelnog platna. Nisu nam dozvolili cipele, tako da smo hodale bosonoge. Jedino su meni dozvolili, zbog stanja mojih tabana, da nosim neke šivene patike. I u tom zatvoru bile smo u kolektivu i imale smo svoju ilegalnu organizaciju.

U avgustu 1944. godine Budimpešta je žestoko bombardovana, iz dana u dan. Tada smo, iz jednog letka bačenog iz aviona, saznale za gasne komore Aušvica, gde je ubijeno 450 000 mađarskih Jevreja. Zapravo tada mi je postalo jasno kuda su deportovani moji roditelji, krajem maja, i postala sam svesna da ih više nikada neću videti. Ni roditelje, niti ostale svoje najbliže – babe, tetke.

Posle Hortijeve proklamacije kojom Mađarska napušta Trojni pakt, 15. oktobra 1944. u Mađarskoj vlast preuzima krajnja desnica, takozvani „strelasti krstovi“ – njilaši. I, već 20. oktobra počinje naš egzodus. Prebacuju nas iz budimpeštanskog zatvora u Komarno (Komáron), u vojne kazamate, takozvani Čilag, gde nas 7. novembra predaju Nemcima – SiPo (Sicherheitspolizei). Interesantno je da nas u Komarnu opet pripajaju ostalim političkim zatvorenicima – nejevrejima dovedenim iz mađarskih zatvora. Uveče oko 8 časova, 7. novembra, odjednom se otvaraju vrata naše sobe, u kojoj nas je bilo oko 90. Dobijamo komandu da se postrojimo bez prtljaga u hodniku i pri tome čujemo kako kažu: „Do deset ih puštajte pred mašine“. Bile smo ubeđene da nas vode na streljanje, no srećom to su bile samo pisaaće mašine i služile su da nas registruju. (Moja lista i liste još nekih mojih drugova nalaze se danas u Jad Vašem.) Rastužile smo se kad smo na hodniku srele naše drugarice koje su ostale u Marija Nostri, jer smo naivno verovala da će bar njih zaobići naša zla kob, ali su i one nekoliko dana posle nas bile deportovane.

U DAHAU, PA U BERGEN-BELZEN

Utovaraju nas u vagone 10. novembra. Posle putovanja od četiri dana, pošto su nam samo jedanput otvorili vagone, kompozicija sa 3.000 zatočenika stiže u Dahau. U vagonu, u kojem sam bila, sa nama se nalazila jedna umetnica violinistkinja, koja je cele noći, kad smo prelazili mađarsku granicu, svirala na violini i opraštala se od svoje zemlje.

Kad smo na železničkoj stanici ugledali natpis Dahau – znala sam da smo stigle u jedan od najzloglasnijih koncentracionih logora i da ubuduće možemo da se nadamo samo zlu. Ali, tada još uvek nismo mogli da pretpostavimo kroz koje ćemo sve patnje proći. Bio je lep, sunčan zimski dan, svuda naokolo blistala su brda pod snegom. Tu, na železničkoj stanici u Dahauu sreli smo se prvi put s logorašima. Bili su u čistim štraftastim odelima, sa kapama na glavama, ali su im lica bila kao maske, potpuno bezizražajna, iz očiju im je nestao svaki sjaj. Nama je to tada bilo potpuno nerazumljivo. Postrojili su nas u redove po pet, tako smo i otpešačili do podlogora Alah (Allach), koji je bio muški logor i gde smo bile privremeno smeštene. Ostale smo tu oko deset dana. Ne oduzimaju nam ništa od naših stvari. U Alahu su stupili s nama u kontakt francuski logoraši – učesnici pokreta otpora. Oni su nam poklonili jednu kutiju s lekovima i dali mnogo korisnih saveta.

Istakla bih da smo u Komarnu, pa i tokom transporta, uvek predstavljale jednu kompaktnu organizovanu grupu, što nam je kasnije ublažilo patnje kroz koje smo prolazile. Nikad nisam bila usamljena jedinka, nego sam uvek bila sa svojim drugaricama, sa kojima sam se ispomagala. U logoru Alah, a i kasnije, bile smo zajedno Jevrejke i nejevrejke, sve političke zatvorenice iz mađarskih zatvora, što je jedanput dovelo do nemilog događaja. Nekoliko mladih devojaka, verovatno iz straha od lošijeg tretmana ako budu zajedno sa Jevrejkama, htela su da traže da budu odvojene. Međutim, posle razgovora sa njima, sve se izgledilo i ostale smo zajedno, u kolektivu.

Odatle, posle putovanja od nekoliko dana u furgonima, bez dovoljno hrane i vode, pešačenja od nekoliko kilometara, 25. novembra, u jednoj mrkloj noći, stižemo u koncentracioni logor Bergen-Belzen. U početku smo delile baraku sa majkama – Jevrejkama, sa decom. One su bile iz Slovačke. Ovim ženama bilo je, naravno, teško da gledaju svoju gladnu decu i bile su zabrinute za njihovu dalju sudbinu.

Jedna od njih, i danas se sećam tog prizora, ljutito je viknula na svog lepog, crnookog dečaka, od šest-sedam godina, a mali joj je

ozbiljno odgovorio: „Zašto višeš na mene, nisam ja kriv što smo ovde!“ Posle pedeset godina, na pedesetogodišnjicu proslave oslobođenja logora 1995, saznala sam za srećni epilog: ta žena je, sa svojom kćerkom i sinom, preživela rat, a taj dečak danas je stomatolog, negde u Švajcarskoj.

U nemačkim koncentracionim logorima život je bio precizno organizovan – svu unutrašnju vlast imali su logorski funkcioneri, koji su izdvajani od logoraša – starešina logora, starešina baraka, vođe pojedinih službi, takozvani kapoi, koji su, pored Nemaca, imali vlast nad životom i smrti ostalih logoraša.

Mi smo na početku uspele da u našem bloku–baraci starešina bude jedna od naših drugarica. Same smo delile hranu, same smo pazile na čistoću. Ja sam, pošto sam prethodno završila tečaj prve pomoći u organizaciji Crvenog krsta, bila određena da budem bolničarka u našem bloku. Ne treba sasvim doslovno shvatiti ulogu bolničarke; kao označku imala sam belu maramu na glavi i belu traku oko ruke, a od potrebnih sredstava termometar, nekoliko aspirina i dve kantice masti – jednu žutu protiv šuge, i jednu crnu (ihtiol) protiv čireva i gnojnih rana. Osim toga zadatak mi je bio da one najteže bolesnike, ako zatreba, odvedem u lazaret.

SPAS OD SMRTI – U RADU

Treba napomenuti da su neke od naših drugarica radile u raznim radionicama, na primer u SS krojačnici, zatim u magacinu, gde se sortirala razna oduzeta roba, u magacinu za hleb. Pošto smo bile u kolektivu, to nam je omogućavalo da se ispomažemo i za nijansu olakšamo svoj život. Ovaj period je trajao do prve polovine januara 1945. godine. U januaru dolazi veliki transport iscrpljenih Poljakinja i mađarskih Jevrejki, posle dugotrajnog pešačenja, tako da su mnoge ubrzo po dolasku umrle. Tada je u Bergen-Belzenu počeo da radi krematorijum malog kapaciteta. I danas se sećam slatkastog mirisa koji je dolazio od izgorelog ljudskog mesa. Shvatile smo da uslovi života postaju sve gori, da je smrt sve bliža. Došle smo do zaključka da bi u takvim okolnostima bilo najbolje, ako bi se moglo, što pre napustiti logor u Bergen-Belzenu. To bi se najlakše ostvarilo kad bismo pokušale da se ubacimo u neki transport, koji odlazi na rad. U januaru odabrano je stotinu žena iz naše grupe za odlazak na rad. Imale su sreću – odvedene su u Folksvagenovu fabriku u Falerslebenu. Sve te odvedene žene, njih

sto, preživele su, dok je od nas, koje smo ostale u Bergen-Belzenu, umrlo oko 60 odsto.

Početak decembra 1944. komandant logora postaje zloglasni komandant Aušvica, Kramer, a kasnije dolazi i cela njegova ekipa logorskih funkcionera. Tada se uslovi života rapidno pogoršavaju.

Nama se tada ukida i ono malo samostalnosti koje smo imale; premeštaju nas u drugi deo logora, postavljaju starešinu barake koja dovodi svoje pomagače za raspodelu hrane. One nam krađu ionako minimalne porcije hrane. Neke naše drugarice radile su u takozvanoj Gemüsekommando – komanda za povrće. Posao se sastojao u tome da su njih šesnaest do osamnaest, umesto konja, vukle i gurale kola natovarena stočnom repom, krompirom i kupusom u kuhinju. Pošto se ovo smatralo teškim radom, dobijale su kao dodatak još po dva parčeta hleba sa margarinom. Osim toga, moglo se doći još do neke repe, krompira, mrkve ili lista kupusa. Sveprisutna glad razdirala je i mene, uostalom kao i druge, ali mi je bilo lakše kad je mojim drugaricama uspeo da i mene uvuku u taj rad. Radila sam od zore do kasne večeri ovaj veoma težak posao, ali sam bila manje gladna. Za istim kolima bile su dve Francuskinje, dve Ukrajinke, i ostale iz naše grupe. Bile smo u radnom delu logora, u urednim barakama. Ležale smo na trospratnim krevetima, a po dve smo dobile jedan ležaj. Za to vreme naše drugarice, koje nisu radile, tonule su sve niže i niže. Na kraju – ležale su na golom podu!

Dolaskom proleća uslovi u logoru postali su užasni. Jedva da je bilo vode, vaši su se namnožile, počeo je da hara pegavi tifus. S druge strane, teritorija Nemačke se sužavala, pa su iz likvidiranih logora dopremani sve novi i novi logoraši. Logor je bio prenatrpan, hrane je bilo sve manje, tako da je poslednjih dana pred oslobođenje logor ostao bez hrane.

U martu je već uveliko harao pegavac; dnevno je umiralo na stotine logoraša. Umiralo se od gladi, od pegavca, od iznemoglosti. Kapacitet postojećeg krematorijuma bio je mali, pa su leševi spaljivani na lomači. Poseban problem predstavljao je način transportovanja leševa do lomače. Pošto nije bilo ni kamiona, ni bilo kakvih kola, kojima bi se mogli prevoziti, leševi su transportovani – „ručno“. To se radilo tako što je za ruke i noge leša vezan kaiš ili nekakav kanap, da bi tada četiri logoraša, četiri živa leša, vukla mrtvacu drumom po prašini. I dan-danas se živo sećam tih beskonačnih kolona. Dešavalo se da poneko padne, a da više nema snage da ustane, pa u sledećoj turi odvuku i njega.

Glad je bila užasna. Dolazilo je i do kanibalizma, što su Nemci surovo kažnjavali. Sećam se logoraša koji je klečao na platou do kapije, a u ustima je držao uvo koje je odsekao sa nekog leša.

Nekoliko dana pre oslobođenja logora, SS-ovci su otišli i svu unutrašnju stražu preuzeli su mađarski vojnici. Time se ništa nije promenilo, oni nisu bili bolji od SS-ovaca! Pamtim detalj, kada je mađarski vojnik, koji je pored kola išao za nama kao stražar, ubio iz neposredne blizine trojicu izgladnelih logoraša, koji su pritrčali ne bi li ugrabili neki sirovi krompir.

Eva Čavčić (u prvom redu, prva sleva), jula 1945. godine, sa grupom logorašica oslobođenih iz Bergen-Belzena

Želim da naglasim da je kolektiv sve vreme postojao i funkcionisao. Mi, koje smo radile i bile u mogućnosti da nabavimo nešto od hrane, trudile smo se da doturimo hranu i našim drugaricama. Kada nam je to uspevalo, trampile smo krompir za nešto što se moglo lakše

prokrijumčariti pri povratku sa rada. Uz zajednički napor stvorena je čak mala zaliha hrane, pa poslednjih dana pred oslobođenje, kada je snabdevanje takoreći prestalo, svaka od nas je dobijala dnevno po kašiku šećera i kockicu margarina.

Logor je oslobođen 15. aprila 1945. godine u rano popodne. Mi smo već bile potpuno apatične od gladi. Kada smo moja drugarica, Peštanka, i ja ugledale američka borna kola sa belom zvezdom, uopšte nismo shvatile da su to borna kola oslobodilaca, nego smo mislile da su to nemački tenkovi.

Kada je komandant logora, vozeći se u džipu, objavio da je logor oslobođen, mi smo još u pratnji stražara odgurale naša kola do odgovarajuće kuhinje. Onda smo odjednom shvatile da više ne moramo da radimo i odbile smo da ih istovarimo. SS-ovka, koja je bila u kuhinji, počela je da viče na nas što odbijamo poslušnost. Ni ona nije bila svesna toga da će, već sutradan, i ona sa ostalim uhvaćenim SS-ovcima uklanjati leševe.

U momentu oslobođenja u logoru je bilo oko 40 000 živih duša i na desetine hiljada leševa. Ne znam koliko je bilo bolesnih od pegavog tifusa, koliko onih koji su preboleli. Svi su bili živi kosturi, potpuno apatični.

Ja sam sutradan, 16. aprila, obolela od pegavog tifusa. Petnaest dana sam imala temperaturu od 39,7° C, a za vreme bolesti prebačena sam iz logora Bergen-Belzen u improvizovanu bolnicu u bivšim vojničkim kasarnama u Bergenu. U bolnici sam prvih dana ležala u čistom krevetu, ali bez spavaćice, bez lekova, bez odgovarajuće hrane. Bolničari su bili Mađari, ratni zarobljenici.

Uvek ću se sa zahvalnošću sećati naših oficira, ratnih vojnih zarobljenika zatočenih u logoru Falingbostelu, koji su već nekoliko dana posle oslobođenja priskočili u pomoć i brinuli se o nama kao o svojoj deci.

Najzad, 1. maja sam osvanula bez temperature. Tada sam postala svesna da sam preživela rat. Naravno, još sam bila iscrpena i vrlo slaba, ali 9. maja izlazim iz bolnice i vraćam se u svoj kolektiv, među svoje drugarice.

Naši oficiri, ratni zarobljenici, činili su sve da nam pomognu da se vratimo u normalan život. Organizovali su nam odlazak na oporavak u letovalište Štajnhud am Mer (Steinhude am Meer), davali džeparac, nabavljali materijal za haljine, jednom rečju organizovali su nam život.

U zemlju sam se vratila oko 20. avgusta. U Zagrebu, u prihvatnom centru, srela sam svoju najstariju sestru od tetke, koja je bila lekar, par-

tizanski oficir. Nisam htela da ostanem kod nje, iako me je ona zadržavala. nego sam otišla u Sombor, gde nisam zatekla nikog svog i ništa od stvari iz kuće.

Tada započinje period u kojem je trebalo stvarati uslove za život ispočetka. Tih prvih meseci po povratku bila sam rastrzana između različitih osećanja: s jedne strane, srećna što su se ostvarili politički ciljevi za koje sam se borila, a s druge strane, duboko nesrećna zbog gubitka mojih najdražih i opterećena preživelim užasima. Zahvaljujući pomoći JOINT-a, mogla sam ostvariti želju koja me je i u najtežim danima u logoru održavala: u decembru 1945. godine došla sam u Beograd na studije i time je počelo ostvarenje novog života.